

חידת ההיסטוריה היהודית

עם ישראל הוא עם שכל הווייתו חידה אחת גדולה. אחד הגילויים הגדולים של עם פלאות זה הוא דברי ימיו התמוהים, ההיסטוריה המורכבת והמסובכת שלו, שהיא רבת נפתלים וזרועת חתחתים. במאמר שלפנינו ננסה להבין פשר חידת היסטוריה זו עם כל המורכבות שבה.

א. היסטוריה של חורבנות

פן אחד של ההיסטוריה היהודית הוא הפן של החורבנות. חורבן בית ראשון. שריפות ושלהבות במקום הקודש. שחיתות והריגות בהמוניות. נפוחי רעב מושלכים בחוצות, מדוקר חרב כדומן על פני השדה. נשים בישלו ילדיהן לאוכל למו. תינוקות נפוחי נשמה סרוחים על חיק אמותם.¹ ירמיהו מהלך בחוצות עד לכל הזוועות, עובר בדרכים בהם הוכלו הגולים ומלקט עצמות מפוררות, ראשים מגופצים, אצבעות מקוצצות...²

חורבן בית שני. שוב שלהבות ושוב שחיתות והריגות. העזרה מתמלאת מדם אדם. בכיתר מבתרים הארבים ארבע מאות רבוא עד שיצא דמם מן הפתחים ומן הסככות ומן הצינורות, והיה הסוס שוקע בדם עד חוטמו.³ שלוש מאות מוחי תינוקות נמצאו על אבן אחת. ארבעה קבין מוח נמצאו על אבן אחת.⁴ ועוד צרות ואסונות ילאה הפה לספר ותצלנה ארזניים משמוע.

ואחרי חורבנות אלה היסטוריה ארוכה של גלויות, ייסורים ונדודים, גזירות ועלילות דם. עלייה על המוקד, גירושים של שבטים וקהילות, גזירות שמד רעות ומשונות בכל מקום ואתר.

ובמהלך ההיסטוריה הארוכה רבת הצרות, הסבל והנדודים שוב ניתכת מכה קשה שבעתיים, השואה האיומה העולה על כולנה באכזריותה ובמפלצתיותה.

ואחריה מלחמות עקובות מדם של עם שבור ורצוף השב אל ארץ מולדתו, פעולות איבה, טרור וחבלה. שוב גופים מרוטשים, גולגולות מגופצות, נשים וילדים מתבוססים בדמם...

היסטוריה של דם, דם ודמעות. הרבה הרבה דמעות.

יש שואות של יחידים: הריגת זכריה הנביא, עשרה הרוגי מלכות, בן ובת ר' ישמעאל כוהן גדול שנפלו לידי שבאים, חנה ושבעת בניה. ובמהלך כל ההיסטוריה, כל יהודי שנהרג על יהדותו, כל חייל הנופל על משמרתו, כל אחד כזה עולם גדול בפני עצמו, עולם שנחרב. שואת יחיד עם כל אימתה ונוראותיה.

ב. מה פשר חידה זו?

פן זה של ההיסטוריה היהודית, גליה הסוערים ונחשוליה הרוחניים, מעוררים שאלות קשות ונוקבות:

1. מה פשר חידה זו של ההיסטוריה היהודית? כיצד ניתן להבין הפלצות שבה?

¹ מקצת מן התיאורים שבמגילת החורבן, מגילת איכה.

² ראה פתיחתא לאיכה רבה, אות לד.

³ ראה ירוש' תענית ד' ה; איכה רבתי פרק ב' ד.

⁴ שם.

2. זאת ועוד, אין רואים סוף לצרות. אין רואים חוף מבטחים. באופק אין נשקפת קרן אורה. והלב תהה ושואל עד מתי...⁵

יהודי מהנהן לעצמו בעת קריאת מגילת איכה בכאב עצור: "תם עונך בת ציון, לא יוסיף להגלותך",⁶ והוא אומר לעצמו תוך כדי קריאה: גם לפני שנה אמרנו "תם עונך", גם לפני עשרים שנה וגם לפני אלף שנה, ועדיין זה לא נגמר, ועדיין ממשיכים אנו להכריז "תם עונך"... הייתכן?

3. ושאלה קשה מאלה. עם ישראל, זה הגוי הניגש והנעבה, איך זה שאינו מפנים את הלקח? איך זה שמכל הצרות והזעזועים הגוראים שעברו עליו אינו מעלה את המסקנות הנדרשות? יאמר: עם קשה עורף! אבל עד היכן?...

כשאנו מתבוננים היום בפרקי חיינו העלובים, לאחר כל החורבנות והשואות האימות, נדמה כאילו לא למדנו דבר. תופעות חולניות שורשיות שגרמו לחורבנות שוב מפעפעות בקרבנו: ניכור לא-לוקי ישראל ולתורת ישראל, טשטוש הזהות היהודית ומלחמה בכל קודש, שנאת חנם, פלגנות ותכבנות ועוד ועוד.

אין אנו אומרים את הדברים הללו מתוך מגמה ביקורתית על כנסת ישראל חי"ו.⁷ מודעים אנו לאיסוד החמור של דיבור דילטוריא על עם ישראל⁸ בכל מצב שהוא. אנחנו מעלים והדורים אלו רק מתוך הבעת כאב על המצב הקיים ומתוך שאיפה לראות איך מתקנים את המצב, ואיך להרכות עוד ועוד לימוד זכות על כנסת ישראל.

שאלות אלה דורשות עיון מעמיק בבכתי ההיסטוריה היהודית, במקומו ומעמדו של עם ישראל בעמים, בגורלו ובשליחותו ההיסטוריים ובעוד תחומי מחשבה כיוצא באלה. נבחן להלן כיווני מחשבה אחרים בניסיון למצוא פשר לחידה זו.

ג. פתרונות אפשריים

במסגרת מצומצמת זו נצביע על שלושה כיווני מחשבה לפתרונות אפשריים בסוגיה חמורה זו.

1. כוחו המכריע של היצר

כיוון ראשון בפתרון חידת ההיסטוריה היהודית ניתן למצוא בראייתם המיוחדת של חז"ל בסוגיה סבוכה זו.

חז"ל רואים את שורש הבעיה בכוח קמאי שורשי, הלא הוא כוח היצר. כוח זה הוא אחד מהכוחות האיתנים הפועלים בכריאה,⁹ ופעמים רבות הוא המכריע, למרבה הצער. במלחמת-העזר הנטושה בין הקדושה והטומאה יש שההכרעה בעולם הזה נופלת לא אחת לצדו של היצר, ומכאן מקור כל הצרות, האסונות וכל המרעין בישין למיניהם.

דבר זה נוהג באדם הפרטי: "הלא אם תיטיב שאת, ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובך, ואלוין תשוקתו",¹⁰ וצא וראה ניסיונו של איוב ע"י קטרוג השטן. ודבר זה נוהג גם באומה הישראלית: צא וראה

⁵ באחת הקינות אומר הפייטן: "עד מתי ה' אשכבה בין שפתיים ובין תנור וכיריים יכהו לי עיניים".
⁶ איכה ד כב.

⁷ ראה מגילה כה ע"ב, מעשה באדם אחר שרצה לדרוש בכיקורת על כנסת ישראל ושקת אותו ר' אליעזר, בדיקו אחריו ומצאו בו שמץ פסול.

⁸ ראה שיר השירים רבה א ו, על הפסוק "אל תראוני שאני שחרחרת", ועוד רבים כיו"ב.

⁹ ארבע תשוקות חן: תשוקת אישה לבעלה, תשוקת היצר לקין וחבריו, תשוקת גשמים לארץ, תשוקת הקב"ה לישראל - בראשית רבה כ טו; שיר השירים רבה ו טו.

¹⁰ בר ד ז.

חטא העגל אחר מעמד הר סיני, חטא המרגלים בכניסה לשערי הארץ, חטא פעור וכיו"ב. והדבר מצוי גם בהויה בכללותה, דוגמת כישלון אדם הראשון, קטרוג הלכנה וליקוי מאורותיה בעקבות זה וכיו"ב. על פי ראייה זו נזקפים כישלונותיהם של ישראל, החורבנות הגלויים והצרות שבאו בעקבותיהם לחובתו ולמעשהו של השטן, לקטרוגו של היצר. במצבים אלה ישראל הם כבחזינת אנוסים שהוכרעו ע"י כוח שהוא למעלה מכוחם, למעלה מיכולתם, בחזינת "מה יעשה הבן ולא יחטא?"¹¹ וכך את תפילות העמידה כיום הכיפורים מסיימים אנו בדילמה הקשה הזאת: "א-לוקי עד שלא נוצרתי איני כדאי, ועכשיו שנוצרתי, כאילו לא נוצרתי... וצריך הייתי לומר: שוב לא אעשה, לולי כי יגורתי מהיצר הרע, כי הוא מאש ואני בשר ודם, ולא אוכל לר".¹²

ראייה זו בחד"ל גלמדת מתוך דבריהם במקומות רבים.¹³

נציג כאן מאמרים אחרים הצמודים זה לזה במס' סוכה,¹⁴ ושייכותם לענייננו ברורה.

שבעה שמות יש לו ליצה"ר: הקב"ה - קראו רע. משה - קראו ערל. דוד - קראו טמא. שלמה - קראו שונא. ישעיה - קראו מכשול. יחזקאל - קראו אבן. יואל - קראו צפוני.¹⁵

ת"ר: "ואת הצפוני ארזיק מעליכם"¹⁶ - זה יצה"ר שצפון ועומד בלבו של אדם. "והרחתיו אל ארץ ציה ושממה" - למקום שאין בני אדם מצויין להתגרות בהן. "את פניו אל הים הקדמוני" - שנתן עיניו במקדש ראשון והחריבו, והרג ת"ח שבו. "וסופו אל הים האחרון" - שנתן עיניו במקדש שני והחריבו, והרג ת"ח שבו. "ועלה באשו ותעל צחנתו" - שמניח אומות העולם ומתגרה בשונאיהם של ישראל.¹⁷ "כי הגדיל לעשות" - שמתגרה בת"ח יותר מן הכל.

ארכעה מתחרט עליהם הקב"ה שכראם, ואלו הם: גלות, כשדים, ישמעאלים ויצר הרע.¹⁸

אמר ר' יוחנן: אלמלא שלושה מקראות הללו נתמוטטו רגליהם של שונאיהן של ישראל. אחד - דכתיב: "ואשר הרעתי";¹⁹ שני - "הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי ישראל";²⁰ שלישי - והסירתי את לב האבן מבושרכם ונתתי לכם לב בשר".²¹

ופי' רש"י שם: שלושה מקראות המעידים שהעונות והזכויות בידו והוא תוכן הלבבות.

הסמיכות של מאמרים אלו והרצף המחשבתי שבהם משקפים את ראייתם של חז"ל בנדון שלנו. התבוננות במאמרים אלה, ואפילו רק על פני השטח בלבד, מצביעה על היסודות הלימודיים שביקשו חז"ל לקבוע בהבנת חידת ההיסטוריה היהודית.

11 ברכות לב ע"א.

12 ראה מקור תפילה זו, ברכות יז ע"א, וראה שם תפילותיהם של גדולי עולם להינצל מכות היצר, וקידושין פא ע"א: נורא [אש] כי עמרם חסידא.

13 לדוגמה ראה מדרשי חז"ל בפי' שלח על חטאי דור המדבר ככלל.

14 דף נב ע"א-ע"ב, וכל הסוגיה שם עוסקת במהותו של היצר.

15 הגמ' שם מציינת פסוקים לכל אחד מן השמות הללו.

16 יואל ב כ, וכאן הגמ' דורשת כל חלקי הפסוק.

17 כלשון סגי נהור.

18 עיין סוכה נב ע"ב. הגמ' מביאה שם פסוקים לכל אחד.

19 מי' ד ו.

20 יר' יח ו.

21 יח' לו כו.

היסודות הלימודיים אלה הם :

א. המקור לכישלונות החוזרים ונשנים על עם ישראל בכל הדורות הוא היצר הרע. על כך מעידים שמות שניתנו לו ע"י הקב"ה וע"י גדולי הנביאים, לא בדור אחד ולא בשניים. הקב"ה בכבודו ובעצמו מעיד עליו שהוא רע ושהוא מהווה מקור הפורענות והצרות. "קשה יצר הרע, שאפילו יוצרו קראו רע".²²
 ב. חורבן המקדשות, הרג תלמידי חכמים וכל אותם מראות ומחזות אימים בהיסטוריה היהודית שתמהנו עליהם לעיל, כולם בעטיו של היצר. הוא "נתן עיניו במקדש ראשון והחריבו, במקדש שני והחריבו, והרג ת"ח שבהם".

אמנם הגמ' במסכת יומא²³ שואלת: מקדש ראשון מפני מה חרב? מקדש שני מפני מה חרב? והיא מציינת עבירות חמורות: עבודה זרה, גילוי ערות, שפיכות דמים ושנאת חנם, וכאן היא מתעלמת כביכול מהסיבות הללו. כוונת הגמ' כאן בסוכה לחתור אל השורש, למצוא את הסיבה שהביאה לאותם חטאים שבגללם חרבו המקדשות. כלשון המהר"ל:²⁴ "סיבת הגלות מבוארת בכתוב, ובדאי החטא הוא שגם. אך סיבת הסיבה נעלם ממנו". והגמ' אכן מגלה שהשורש לכך הוא קטרוגו של השטן. היצר הוא המקשקש אצל כנסת ישראל, לובש הוא צורות שונות: הידמות לנכר, נהייה אחרי התרכות הסוכבת, הסתבכות במעשים מושחתים ומקולקלים של אומות העולם וכיו"ב. עליו, על היצר, תלונותיו, ולא על קדושת נפשה של כנסת ישראל. זו, מצד קדושת נשמתה, מסולקת מן החטא, ורק היצר גורם. "החטא בישראל אינו מצד כי נפשם רעה, לומר כי נפש רשע אוותה רע. כי העם הקדוש הזה מצד עצמם ראויים אל החשיבות והמעלה יותר מכל אומות העולם, רק שהחטא גורם".²⁵

ג. זאת ועוד, השטן מניח אומות העולם והוא נטפל בצורה עקבית ושיטתית רק לעם ישראל. אם לעיל תמהנו איך זה שעם ישראל אינו מפיץ לקחים מכל מה שעובר על ראשו במהלך כל ההיסטוריה, הנה כאן אנחנו מגלים את התשובה לכך. ישראל אינו מצליח להתיישר עם הטוב האידיאלי, כי "אריה רביע עליה"²⁶ ואינו מרפה ממנו. "גלוי וידוע לפניך, רבון העולמים, שרצוננו לעשות רצונך, ומי מעכב? שאור שבעיסה"²⁷ ושעבוד מלכויות".²⁸

עובדה זו, שהשטן מניח אומות העולם ונטפל דווקא לישראל, מובנת יפה על פי תורת הסוד. על פיה, הטומאה היא פונקציה של הקדושה.²⁹ במקום שהקדושה גדולה וחמורה, באותה מידה הקטרוג כלפיה גדול והסיכויים לכישלון גדולים יותר. "כל הגדול מחברו יצר גדול הימנו".³⁰

יצר הרע מתגרה בישראל יותר מבאומות העולם "מפני המעלה העליונה שיש לישראל, שהם שייכים אל הש"י והם קדושים וקרבים אליו, וכו' הם דבקים, וזה עצמו הסיבה שהיצר הרע מתגרה בהם לבטל עליונות זו".³¹ "השטן מתגרה בישראל בגלל הסגולה הזיתרה שבהם. והוא מגרה ביותר להרוס בית בנוי ממה שיהרוס בית מהורס".³² "אומרים צדוקים: קובלין אנו עליכם פרושים! שאתם אומרים: עצמות חמור טהורים, ועצמות יוחנן כהן גדול טמאים? אמרו להם: לפי חבתן טומאתן".³³

22 קידושין ל ע"ב.

23 דף ט ע"ב.

24 נצח ישראל פ"ב.

25 שם, פרק כה.

26 עירובין עח ע"ב, אריה רובין עליו.

27 יצר הרע שבלבבנו המחמיצנו, רש"י שם.

28 ברכות יז ע"א.

29 ראה לדוגמה ספורנו, כוונת התורה, מהדורת הרב קופרמן, פרק יג, ובהערות שם; כוזרי מ"ג, סעי' מט ועוד.

30 סוכה נב ע"א, המשך ישיר של אותם מאמרים שהוצגו כאן.

31 מהר"ל, נצח, פר' ג.

32 שם, פר' כה.

33 ידים ב ו.

ד. הניסיונות שמתנסה בהם עם ישראל לכל אורך ההיסטוריה, והוא כורע תחת משא סבלו, כל כך קשים, עד שהקב"ה בכבודו ובעצמו מתחרט על שכרא דברים אלה והביאם לעולם, והם – כשדים (חורבן בית ראשון), גלות (חורבן בית שני), ישמעאלים (מלחמות של ימינו עם העולם הערבי) ויצה"ר – שורש כל הצרות, כאמור.

ה. האמת בצדקתם של ישראל כך כך שלמה ומשכנעת עד שהקב"ה נוטל על עצמו את האחריות בכל מה שהתרחש להם בעקבות פיתוי היצר. "אלמלא מקראות הללו נתמוטטו רגליהם של שונאיהן של ישראל". ואשר הרעותי - אני הוא כביכול שגרמתי. הקב"ה פונה אל ישראל ואומר: בניי! אין לכם מה לדאוג. אני מודע לכל מה שעשיתם. אני מצר בצרתכם, כואב את כאבכם. אני נוטל עלי את האחריות למה שהתרחש. ואתם, כיוון שעמדתם בכל הניסיונות הרבים ובכל הצרות הקשות, אין קץ לשכרכם, לגמול שאתם ראויים לו. "מעמל נפשו יראה, בדעתו יצדיק עבדי לרבים, לכן אחלק לו ברכים, ואת עצומים יחלק שלל, תחת אשר הערה למות נפשו, ואת פשעים נמנה, והוא חטא רבים נשא, ולפשעים יפגיע".³⁴

2. תכנית שנקבעה מראש

כיוון מחשבה שני בהבנת הדילמה של ההיסטוריה היהודית הוא ראיית הגלויות והצרות הכרוכות בה כתכנית שנקבעה מראש. כיוון זה מצוי בדברי חז"ל בכמה מדרשים, כפי שנראה להלן. מהי משמעותו של כיוון זה?

המבוכות והתסכולים בהבנת ההיסטוריה היהודית נובעים בעיקר מחוסר ראייה נכונה של המאורעות במהלך ההיסטוריה. למתבונן השטחי נראה כאילו כל האירועים בהיסטוריה פועלים באופן שרירותי, באופן מקרי לחלוטין. ראייה כזו מגדילה את חוסר הביטחון, את אי הוודאות כלפי הכמות, ואת החרדה מן הבלתי צפוי. המהלך ההיסטורי נתפש בעיני בשר ודם כמהלך של אי סדרים וערכוב עולמות. "ארץ עפתה כמו אפל, צלמות ולא סדרים, ותפע כמו אפל".³⁵

ואולם, בתפישת היהדות ראייה זו מוטעית ומסולפת והיא לוקה בעיוורון ביחס להבנת דרכי ההנהגה הא-לוקית.

בתפישת היהדות אין ההיסטוריה פועלת באופן שרירותי או מקרי, אלא יש יד א-לוקית המכוונת את האירועים והמפקדת על כל צבאם. "והוא מהשנא עדניא וזמניא, מהעדה מלכין ומהקים מלכין. ירב חכמתא לחכימין ומנדעא לידעי בינה. הוא גלא עמיקתא ומסתרתיא, ידע מה בחשוכא ונהורא עמיה שרא".³⁶

כמו שהטבע פועל בצורה דיקנית להפליא, כך גם ההיסטוריה. אלא שמהלך הטבע, הבנוי על חוקים מוצקים, הסדר, המופת והדיוק בולטים בו מאוד. ואילו ההיסטוריה, כיוון שהיא מושפעת במהלכה ממעשי בני אדם ומן הבחירה החופשית אשר להם, על כן אין ניכרים בהם הסדר והדיקנות. אבל אין זאת אומרת שהיא יוצאת מכלל שליטה וההפקרות שוררת בה.

לעיני בשר ודם, אמנם נראית היא כמצאות של אי סדרים, אך מבחינת ההשגחה העליונה מסודרת היא כמערכת מדויקת להפליא.

³⁴ יש נג יא-יב.

³⁵ איוב י כב.

³⁶ דני ב כא-כב. בתרגום עממי: והוא משנה עתים וזמנים, מסיר מלכים ומעמיד מלכים, נותן חכמה לחכמים ומדע ליודעי בינה. הוא מגלה עמוקות ונסתרות, יודע מה בחושך והאור עמו שורה.

משל למה הדבר דומה? לאב שקנה לבנו משחק פול הכולל ציורים ותמונות מורכבות. האב מכיר את המבנה המדויק של הפול, אך כדי לבחון את בנו הוא הגיש לו את המשחק כשהוא מפורק, ועל הבן להתאמן, לגלות יוזמה ותושייה איך לצרף את חלקי הפול השונים כדי לקבל את התמונה המסודרת... בעולם הזה קטעי הפול של ההיסטוריה מפורזים. עין בשר ודם אינה מסוגלת לראות את הקשר בין המאורעות, והכול נראה מעורבב וחסר סדר. אך לעתיד לבוא הקב"ה יפקח את עינינו ויראה לנו את המבנה המדויק של הסדר בפול ההיסטורי.³⁷

אחד מחלקי הפול הללו הוא התכנית של הגלויות והצרות הכרוכות בהן, וזהו כאמור, הכיוון השני בהבנת הדילמה של ההיסטוריה היהודית. על פי ראייה זו הגלויות והצרות הכרוכות בהן נתפשות כתכנית א-לוקית שכבר נקבעה מראש, ומהלך ההיסטוריה המציאותי, כפי שאנחנו עדים לו, הוא רק הוצאה לפועל של תכנית קדמונית זו שעלתה במחשבה.

על כן יש מקום ללימוד זכות על ישראל ולא להטיל עליהם כל כובד האחריות באופייה של ההיסטוריה.

אם יבוא אדם ושאל: אבל מה ההצדקה לקביעת תכנית כזו מראש? ומדוע נחרץ גורלה ההיסטורי של האומה, במובנים לא מבוטלים, לשבט, עוד בטרם היותה? שאלות אלה הן כבר בתחום ההנהגה – הא-לוקית הנסתרת, שאין שכל אנוש יכול להבינן.

יסוד גדול מלמדנו רמח"ל ביחס לחיקוק בשאלות מעין אלה. וזו לשונו בספר 'דעת תבונות':³⁸

הוא יתברך לבדו יודע שורש כל הענינים... וטעמי כל גזירותיו הנעלמים מבריותיו. כי אין הבריות יודעות אלא מן הגזירות של הרצון העליון והלאה, אך למעלה מזה, פירוש: טעמי הגזירות האלה, באמת לא נמסרו לבריות כלל, והם החקירות האסורות לנו, כי הדברים מושרשים ברוממות הרצון הרדצה אותם מה שאי אפשר לנו להשיג.

להלן מדרשים אחרים המשקפים מהלך מחשבה זו והלימודים הנובעים מהם:

"ידע תדע כי גר יהיה זרעך". ידע – שאני מפוזר, תדע – שאני מכנסן; ידע – שאני ממשכנן, תדע – שאני פורקן; ידע – שאני משעבדן, תדע – שאני גואלן.³⁹

ארבעה דברים הראה הקב"ה לאברהם: גיהנום ומלכויות, מתן תורה ובית המקדש... א"ל במה אתה רוצה שירדו בניך? בגיהנום או במלכויות? [לפי דעה אחת הוא בחר מלכויות], הרי הוא דכתיב: "אם לא כי צורם מכרם" – זה אברהם, "וזה הסגירם" – שהסכים הקב"ה לדבריו ובירר מלכויות.⁴¹

"ויחלם והנה סלם מצב ארצה" וגו'⁴² – מלמד שהראהו הקב"ה ליעקב אבינו שורה של בבל עולה ויורד, של מדי עולה ויורד, של יון עולה ויורד, ושל אדום עולה ויורד.

³⁷ ברוח זו נוטים לפרש את הפסוק: "וראית את אחרי ופני לא יראו" (שמו' לג כג). משה ביקש מהקב"ה לדעת את דרכיו, אופן הנהגתו את העולם וכיצד להביא את חידת ההיסטוריה. א"ל הקב"ה: "פני לא יראו". לפני שהדברים מתרחשים וגם בשעה שהם מתרחשים, לא תוכל לעמוד על סוד המהלכים. אבל לאחר ההתרחשויות, עם התבוננות מעמיקה, אדם סוקר את השתלשלות המאורעות לאחור, ואז מתבררת לו י' ה' המכוונת, וזו: "וראית את אחרי".

³⁸ מהדורת פרידלנדר, עמ' קפח, אות קסח.

³⁹ בראשית רבה מד יח.

⁴⁰ דב' לב ל.

⁴¹ בראשית רבה מד כג.

⁴² בר כח יב.

א"ל הקב"ה ליעקב: יעקב! למה אין אתה עולה? באותה שעה נתיירא אבינו יעקב ואמר: כשם שיש לאלה ירידה, כך אני יש לי ירידה. א"ל הקב"ה: אם אתה עולה אין לך ירידה... ולא האמין ולא עלה. זה שנא':⁴³ "בכל זאת חטאו עוד לא האמינו בנפלאותיו". א"ל הקב"ה: אלו עלית והאמנת, לא היתה לך ירידה לעולם. אלא הואיל ולא האמנת, הרי בניך משתעבדין בהללו ארבע מלכויות".⁴⁴

אלה הם היסודות הלימודיים הנובעים ממקורות אלה:

א. מהלך ההיסטוריה אינו מהלך שאורחותיו מקריים מבלי שנדע לו כיוון ומה יהיה בסופו.⁴⁵ ההיסטוריה היהודית, אומרים לנו חכמי עולם, נקבעה מראש והיא מתוכננת להפליא ופועלת בריוק מופתי על פי שרטוט מותווה מראש. כל העליות והירידות, כל הנפתולים והחתחתים, כולם נצפו מראש, ויש עין צופייה על כל המהלכים מראש ועד סוף.

חיזוי זה של ההיסטוריה היהודית, ובעיקר אופייה הגלותי, הכרוך בצרות ובייסורים, בשואות ובחורבנות, מופיע בהרכבה מקורות בעולם היהדות, והוא מתגלם בעיקר בחיזיון של ארבע מלכויות, רעיון המופיע פעמים רבות במקורות בסגנונות שונים.⁴⁶

רעיון זה הוא מה שביקשו חז"ל לקבוע במדרש "דודע תדע". דהיינו, אמר הקב"ה לאברהם: דע לך שהתכנית מונחת כבר במגידה. אל תופתע ואל תיבהל מן המראה של "אימה, חשכה, גדולה, נופלת". חשוב שתדע שהדברים מכוונים, נמצאים בשליטה א-לוקית, וסוף המהלך להביא לידי האור הגדול הצפון בתהליך עצמו.⁴⁷

ב. אברהם אבינו ישב תמה כל היום, במה אבחר? בגיהנום או במלכויות? דהיינו מאחר שהתכנית נקבעה כבר, מה שנשאר לאברהם אבינו, הוא רק להחליט, או יותר נכון להיות שותף להחלטה, במה עדיף שבניו יתייסרו, בגיהנום או במלכויות, בעולם הכא או בעולם הזה.

לפי דעה אחת במדרש, אברהם החליט בעצמו; ולפי דעה אחרת שם, אברהם היה שרוי בהתלבטות קשה, והקב"ה עזר לו להחליט. הפור נפל שישתעבדו במלכויות, בעולם הזה.

מכאן שהאופי הגלותי של ההיסטוריה וכל מה שכרוך בה, אף שבמישור המעשי יש מקום לתלותו בחטאי ישראל, וכמפורסם בנביאים ואצל חכמי ישראל, הרי המישור המעשי הוא תרגום וביטוי של החיזוי שכבר נצפה מראש, שכאמור הכנתו נעלה מבינתו, ואין חקר לתבונתו.

ג. המדרש תולה את גזירת השעבוד של המלכויות בחוסר אמונתו כביכול של יעקב אבינו. מדרש זה דומה למה שאמרו חז"ל במקום אחר:⁴⁸ "אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו, נתקנאו בו אחיו ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים".

כל בר דעת מבין שגלות מצרים שורשים עמוקים לה בדרך ההנהגה הא-לוקית, והם מכוארים במישורי מחשבה רבים. אולם מה היה הזיק האחרון שדחף להוציא לפועל תכנית זו שכבר נקבעה ושורטטה מראש, אותה כתונת פסים שנתן יעקב ליוסף והעדיף אותו בזה על אחיו. איש איננו חושב לרגע ש'עוון' זה הוא שגרם למציאות עצמה של גלות מצרים. על כן יפה מדייקים חז"ל בלשונם: "נתגלגל

43 תהי עז לב.

44 תנחומא ויצא, ב.

45 לא כפי שכותב דוד שמעוני ב'מצבה': "כוכב ישראל הנדה, מדי תעותו בשבילי התווה בין ארץ ושחק, יש כי יעות ארחותיו, ויש כי יהיה כמתעטע. פעם יתלקח כשמש, ופעם - ואסף נגהו..."

46 ראה לדוגמה: דני פרק ז; בראשית רבה ב ד; מד יו; ויקרא רבה יג ד ועוד.

47 ראה מהלך הרעיונות בספרו של רמח"ל 'דעת תבונות', שבו מצביע על הכיוון הרעיוני הזה.

48 שכת י ע"ב.

הדבר", ולא "נגרם הדבר". האבן הייתה כבר מונחת, היה צריך רק שיכוא מישוהו ויתן לה דחיפה והיא תתגלגל.

לדעתנו,⁴⁹ זו כוונת המדרש כאן בחלום הסולם. יעקב אבינו ראה אימתן של מלכות, ראה שר האומות עולים ועולים, ולשמחתו ראה אותם גם יורדים. כשנתבקש לעלות, הוד מפני הירידה האפשרית, מזה גם שירידה כזו מונחת כבר בתכנית הא-לוקית. אולי אמר יעקב לעצמו, למה אדיה אני זה הגורם לירידה, שמא מעשיי אינם ראויים להבטחת עלייה שלא תהא כרוכה אחריה ירידה. הרי הוא עצמו אומר שם: "קטנתי מכל החסדים ומכל האמת".⁵⁰ ובפגישתו עם עשו:⁵¹ "ויירא יעקב מאד ויצר לו", אף שהובטחה לו שמירה א-לוקית, בכל זאת אמר שמא יגרום החטא. גם כאן אמר לעצמו לא לעלות, שמא יגרום החטא.

אולם, מצד ההשגחה העליונה הייתה לוטה כוונה אחרת. בשעה זו ניתנה לו, ליעקב אבינו, הזדמנות לחסוך את הירידות הצפויות לבניו,⁵² כמו שהרכה פורענויות תליות ועומדות, כי נבואה על פורענות לא בהכרח שתצא לפועל.⁵³ והעידו כאן חז"ל שאילו אוד יעקב עוז בנפשו והיה מתגבר על כל החששות הצודקים בעיניו, והיה עולה, הייתה מתבטלת גזירת השעבוד והיה חוסך לבניו אחריו את כל הירידות. אולם, מאחר שלא עלה, נשארו הירידות בעינן. אבל ברור שלא בגלל חוסר אמונה שלו כביכול נגזרו השעבודים על בניו. בחוסר אמונתו הוא הביא לאי-ביטול השעבודים, והרי הוא כאילו גרם אותם בפועל. בתפישתו זו, הבאה לידי ביטוי במדרשי חז"ל אלו, אנחנו מוצאים לימוד זכות גדולה על ישראל. אף שבראייה שטחית ויצונית מעשיהם הרעים הם שגרמו לכל החורבנות והצרות, הנה בראייה מעמיקה ורחבה המעשים הרעים הם רק התואנה ולא הסיבה עצמה. וכך אמרו חז"ל לגבי מעשה החורבן של נבוכדנאצר: "קמחא טחינא טחנית".⁵⁴

3. הרע העולמי ושליטתו בהווה

כיוון מחשבה שלישי בהכנת אופייה הפרדוקסלי של ההיסטוריה היהודית נמצא במהלך רעיונותיו של רמח"ל בספרו 'דעת תבונות'. כיוון זה רואה ברע המתגלה בהיסטוריה היהודית חלק מן הרע העולמי ומשליטתו בהווה. כדי להבין כיוון מחשבה זה עד תום, יש צורך להכיר לפני ולפנים את כל היצירה המופלאה הזו. כאן נדגיש רק נקודות בודדות המצביעות על מהלך מחשבה זה הקשורות לענייננו.

א. הרע, שאתו נאבקת וממנו סובלת כנסת ישראל, הוא חלק מן הרע העולמי, שבמודע ניתנה לו שליטה מן השמים לסיבות הידועות רק לו יתברך. רע עולמי זה יש לו תפקיד בהכשרת ההווה להכרת ייחודו יתברך, כמו שיש יתרון להכרת האור מתוך החושך, והחכמה מתוך הסבלות.⁵⁵

ב. ישראל הם עיקר ההווה, כמו שהאדם עיקר הבראה, ועל כן דווקא הם סובלים יותר ממצאיות זו של שליטת הרע העולמי הכללי.⁵⁶

ג. הרע העולמי הכללי, והרע שממנו סובלת כנסת ישראל בפרט, לכאורה נראה שהוא מצוי בשליטה עצמית מוחלטת שלו. אבל אין הדבר כך. הוא נמצא תחת השגחה א-לוקית. עיני ה' צופיות את כל

49 ראה דרכו של מהר"ל בהסברת מדרש זה בינצח ישראל, פרק כ.

50 בר לב י.

51 שם שם ז.

52 מוטיב זה של זימון אפשרויות לביטול הגלות מופיע הרבה בספרות היהודית. ניסיונות כאלה הסתיימו תמיד באי-ניצול שעת הכושר שהזדמנה, בהחמצת השעה.

53 ראה רמב"ם, הקדמה למשנה, מהדורת רבינוביץ, עמ' כב-כג.

54 סנהדרין צו ע"ב.

55 ראה לדוגמה: מהדורת פרידלנדר, עמ' לת, מו, קפה-ז ועוד.

56 שם, עמ' קב, קסה-קסו.

מהלכיו. היא קובעת את חוקיו וגבולותיו, ומזמנת לאחר מכן את כיליונו המוחלט, או במקרה הטוב את תיקונו ועילוינו לעתיד, ושילוכו במערך הטוב הכללי שיתרום גם הוא את חלקו.⁵⁷

ד. אין אפשרות אפוא להבין את הרעות הפוקדות את עם ישראל מבלי לקחת בחשבון את כל המהלך האוניברסלי, הכללי, של הרע, והבנה זו עד תומה כידוע נבצרת מן האדם. על כן אין לתלות את הקולר למציאות הרע וכל מוראו הפוקד את עם ישראל רק בחטאיו הוא. זאת תהיה מסקנה חפוזה ובלתי מעמיקה.⁵⁸

ה. עם ישראל, שבמהלך חייו ההיסטורי הקשה מנשוא שימש תורן לשאת את משא הרע עבור כל העולם כולו, יזכה כגמול לכך בעולם התיקון בשכר אשר עין לא ראתה אלוקים וזלתך יעשה למחכה לו. או יתברר לו ולעולם כולו עד כמה כדאי היה הסבל, וכיצד בסבלו זה הביא תיקון ושלמות לכל ההווה כולה.⁵⁹

להלן פסקאות אחדות מדברי רמח"ל המלמדות על מהלך מחשבה זה.

- המסיבות הגדולות המתהפכות בעולם מראות תמיד לכאורה הפך ההשגחה ח"ו. כל שכן שאין הסברא רואה סוף הענינים להיכן הם מגיעים, מה רוצה הארון ב"ה בבריותיו ולמה הוא מנהלם, ומה אחרית כל אלה?⁶⁰
- בכל דבר ודבר יש פנים לכאן ולכאן, עד שהלב סוער מאד ברוב מחשבותיו ושרעפיו בקרבו להבין כל אלה. אבל מי שהוא נאמן לה' צריך שיתקע יתד אמונתו חזק כל ימיו, לדעת שכל מעשה ה', יהיה באיזה דרך שיהיה, ישר ונאמן הוא ודאי, ואין עולה ח"ו.⁶¹
- הנה זה מחוקו של היחוד העליון לבדו ב"ה - להראות עוצם ממשלתו השלמה, שכל הזמן שהוא רוצה מניח העולם להיות סוער והולך בילדי הזמן, עת אשר שלט הרע בעולם. ולא עוד, אלא שאינו מעכב על ידי הרע הזה מעשות כל אשר בכוחו לעשות, ואפילו מגיעות בריותיו עד הדיטא התחתונה. אפס כי לא מפני זה יאבד עולמו, כי הממשלה לו לבדו, והוא עשה, והוא סובל, והוא מחץ, והוא ירפא ואין עוד מלבדו.
- והנה זה יתד חזק לאמונת בני ישראל, אשר לא ירך לבם לא מאורך הגלות ולא ממרירותו הקשה, כי אדרבה, הרשה הקב"ה והניח לרע לעשות כל מה שכוחו לעשות, ובסוף הכל - כל יותר שהקשה הרע את עול סובלו על הבריות, כן יותר יגלה כח יחודו יתברך וממשלתו העצומה אשר הוא כל יכול, ומתוך עומק הצרות הרבות והרעות מצמיח ישועה בכוחו הגדול ודאי.⁶²
- מדרך ההנהגה להניח תגבורת לרע כדי להראות אחר כך שליטת הטוב. וכל זמן תגבורת הרע, הנה גם הטובים יצטרכו לעמוד תחת עוני הרע, לא מפני שהדין כך, אלא שהשעה צריכה לכך, כי על כל פנים, אחר כך יקבלו שכר שלם כשיחזור הטוב ויגלה וישלוט... אך כל זמן תגבורת הרע, לא יועיל זכותם להנצל ממנו, לכן המשכיל בעת ההיא ידום כי עת רעה היא.⁶³

57 שם, עמ' מ, קסו, קפח ועוד.

58 שם, עמ' לח, קפה-קפו, קצב-ג.

59 עמ' כו, מה, מו, קיא, קלז, קסו-ח, קצו.

60 עמ' ב, טע"ו.

61 עמ' קצב.

62 עמ' כו.

63 עמ' קפו.

- הודיענו, שבזמן תוקף עקבות משיחא, לא יקשה עלינו אם הצדיקים נשפלים השפלה גדולה, ואם בני אדם צועקים ולא נעים, כמו שאמרו ז"ל: ⁶⁴ בעקבות משיחא חוצפא יסגי, כי כל זה נולד לפי שאין הצדיקים יכולים אפילו בזכותם לתקן הקלקולים ההם, כי השעה גורמת לכך, וכדי להוליד מזה התיקון השלם שיהיה אחר כך בגילוי יחודו יתברך. ⁶⁵
- עיקר הנבראים הוא האדם. ועיקר האדם – כנסי... ואין בריה העלולה כל כך לרע כמו האדם, שיש באפשרותו לחטוא ולמרוד ח"ו... וכן אמרו על ישראל שהם ככוכבי השמים וכעפר הארץ לרוע ולעומק...
- ותכלית סיבוב הגלגל הסובב והולך, הלא הוא גילוי יחודו הייחוד העליון, והרע עצמו ישוב להעיד על יחודו יתברך בשוכב הרע עצמו לטובה... והנה אין דבר זה נעשה אלא בכח ההשפלה שנשפל מציאותו של האדם, שעל ידי כן הרע שולט בו. וכשהוא מתקן את עצמו ומתעלה, אז מחזיר את הרע לטוב, כי היצר הרע עצמו הוא גורם לו הזכות, ונמצא קלקלתו - תקנתו. ⁶⁶
- לעתיד לבא יודיע הקב"ה דרכיו לישראל איך אפילו התוכחות והיסורים לא היו אלא הזמנות לטובה, והכנה ממש לברכה. ⁶⁷
- ביום הדין הגדול יפרוש הארון ב"ה את השמלה לעיני כל היצור, מכל מה שנעשה מיום ברוא אלקים אדם על הארץ עד היום ההוא, ויראה יושר משפטו בכל מעשה ומעשה, קטון וגדול, ומה נגזר עליו לפי משפטו האמיתי לזמן קיבול שכר לעתיד לבא, ואחר כך יצאו צדיקים לקבל שכרם, איש איש כפי מעשיו. ⁶⁸

ד. פן אחר להיסטוריה היהודית

יש גם פן אחר להיסטוריה היהודית.

הפטרונות שהוצעו לעיל בניסיון למצוא תשובות לחידת ההיסטוריה היהודית, בוודאי יש בהם משום תשובות לשאלות שהועלו, ⁶⁹ אבל הלב מבקש יותר מאשר עוד תירוץ לקושיה.

עם ריבוי הצרות המשונות שבאו על עם ה', לא יספיק תשובה שהחטא גרם, כי גם אומות העולם חטאו יותר ויותר, ולא באו עליהם פורענויות כל כך... ולגודל הקושיא, לא יספיק תשובה [רגילה] רק בהרבה פנים [הסברים משכנעים נוספים] עד שתסולק השאלה מכל וכל. ⁷⁰

לשם כך נתבונן בפן אחר של ההיסטוריה היהודית. בפן זה נגלה ראייה מחודשת בהבנת ההיסטוריה היהודית ובמהות הצרות העוברות על ישראל. ראייה מחודשת זו יהיה בה משום סילוק הקושיה מכול וכול, ולא רק הצעת תירוץ לקושיה.

⁶⁴ סוטה מט ע"ב.

⁶⁵ דעת תבונות, עמ' קצג.

⁶⁶ עמ' קסו.

⁶⁷ עמ' מה.

⁶⁸ עמ' קצז.

⁶⁹ ראה עוד מהר"ל, נצח ישראל, שהעלה רעיונות נוספים, לדוגמה פר' יד, כה ועוד; כוזרי מ"ג, סעיף יא בסופו, ועוד.

⁷⁰ מהר"ל, נצח ישראל, פר' יד.

נבחין בפן הזה שני מאפיינים עיקריים בהבנת ההיסטוריה היהודית:
 האחד - תכונת ההתייחסות המיוחדת האופיינית לאומה הישראלית.
 השני - פריחה רוחנית בעת שיתוק עצמאות לאומית.

מאפיין א - תכונת ההתחדשות

חזיון מופלא יחיד במינו קיים בעם ישראל ואינו נוהג בעמים אחרים, והוא תכונת ההתייחסות המיוחדת האופיינית לכנסת ישראל. עמים רבים שעלו על במת התולדה ההיסטורית עברו משברים וחורבנות כמו עם ישראל, אבל בהבדל אחד משמעותי. עם מן העמים שבא עליו חורבן ירד לגמרי מעל במת ההיסטוריה, נשכח וזכרו ירד לתהום הנשייה. אפשר ללכת ולמנות עמים רבים שצצו כזה אחר זה, עלו על במת ההיסטוריה, הרעישו עולמות ונעלמו כלא היו. רק מעדר חופרים יכול לגלות עקבותיהם, וגם זה לא בוודאות גמורה. מכבש ההכחדה ההיסטורי פועל על כולם.⁷¹

רק עם אחד נשא תורנו, וחרף כל החורבנות העוברים עליו, תמיד נולד מחדש, הוא עם ישראל. "יבאו ויגידו צדקתו לעם נולד כי עשה".⁷² "ועם נברא יהלל יי".⁷³ עם ישראל שלא כשאר העמים שחרב הכיליון שולטת בהם, הוא עם שתמיד נולד, תמיד נברא, מתהווה ומתחדש כימי קדם.

מגילת החורבן הראשון המלאה תיאורים מוזעזעים על מראות החורבן מסתיימת בכשורה של הלידה המחודשת. "למה לנצח תשכחנו, תעזבנו לארץ ימים. השיבנו ה' אליך ונשובה, חרש ימינו כקדם".⁷⁴ אמונה כזו, ביטחון כזה בהתחדשות המקווה, בה בשעה שזועעות החורבן עדיין מרחפות מול העיניים, קיימים רק בישראל. רק היהדות יכולה להתבשר ש"ביום שחרב בית המקדש נולד הגואל".⁷⁵

ואכן "למלאות שבעים שנה... לכלות דבר ה' בפי ירמיהו, העיר ה' את רוח כורש מלך פרס, ויעבר קול בכל מלכותו... נתן לי ה' א-לקי השמים והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלים אשר ביהודה, מי בכם מכל עמו, ה' א-לוקיו עמו ויעל".⁷⁶ בהצהרת כורש זו ניתן האות לשיבת ציון, לתקומת ישראל מחדש ולבניין בית המקדש בירושלים.

עברו שנים, ושוב בא חורבן על ישראל, חורבן בית שני, וכך כבד עמו התחדשות מלכות ישראל בידי החשמונאים קרוב למאתיים שנה.⁷⁷

על ישראל באה שוב שקיעה ותדרמה ארוכה בגלות. כמעט לא נשמע קולו של עם ישראל בעמים. אמות הספים של האומה נעות שוב. טלטלה נוראית מצמררת פוקרת את האומה, טלטלת השואה, ובעקבותיה, באופן כמעט מפליא, התעוררות מחודשת, לידה חדשה, זינוק מרהיב של עלייה על במת ההיסטוריה ע"י חזיון התחייה שאנו עדים לו בימינו, רעיון הציונות והקמת המדינה.⁷⁸ אחרי שהעם מגיע עד שער מוות, אל מפתגי השאול של השואה, שוב דורך כוכבו במרומים, שמשו זורחת מתוך האפלה - הוא זוכה לחזון קיבוץ גלויות, גאולת הארץ ובניינה, הפרחת שממותיה, השבת ריבונותו העצמית, חישול מעמדו הביטחוני ועד הגיעו לשיאים עצומים, כאחת המעצמות בעולם. "מי האמין לשמעתנו, וזרע ה' על מי גלתה, ויעל כיונק לפניו וכשרש מארץ ציה... כאשר שממו עליך רבים, כן משחת מאיש מראהו

71 ראה תנחומא, נצבים א.

72 תהי כב לב.

73 שם קב יט.

74 איכה ה כ-כא.

75 ירוש ברכות ב ד; איכה רכה א נו.

76 דה"ב לו כא-כג.

77 רמב"ם, הל' חנוכה ג א.

78 ראה מאמרו של הרב יוסף דב סולובייצ'יק וצ"ל, 'קול דודי דופק', על הקשר בין השואה לבין הקמת המדינה. וראה דה"א, פרק כא, המגפה שפקדה את העם וגילוי מקום המקדש בעקבותיה, דוגמת גילוי הר ה' בעקבות עקדת יצחק!

ותארו מבני אדם, כן יזה גוים רבים, עליו יקפצו מלכים פיהם, כי אשר לא ספר להם ראו ואשר לא שמעו התבוננו.⁷⁹

אף כי הופעה זו עדיין מלווה בהרבה מחשכים, בהרבה צללים, הנה איש אינו יכול עוד להטיל ספק בעצם הצלחתה, והלואי שנשכיל לשמור על הופעה זו ונפלאות ה' המלווים אותה תמיד. עם ישראל חי שוב. שוב נשמע קולו במקהלת העמים. שוב פורחת תורתו והוא מתייצב בגאון מול כל אלה אשר דימו וחלמו היעלמותו מזמן. "הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא..."⁸⁰, "והיה שארית יעקב בגוים בקרב עמים רבים כאריה כבהמות יער, ככפיר בעדרי צאן, אשר אם עבר ורמס וטרף ואין מציל."⁸¹

מאפיין ב – פריחה רוחנית

חזיון אחר, מופלא לא פחות מקודמו, קיים בעם ישראל, הלא הוא פריחת עולם הרוח אצלו בגלות בעת שיתוק עצמאותו הלאומית.

גם בחזיון זה בולט ההבדל המהותי בין ישראל לעמים. באומות העולם, עם אשר פסקה עצמאותו דעכו גם חיי רוחו, ולאט לאט התמססם ונבלע בגויים, או נעלם בים התוהו. לא כן ישראל. עם הפסקת ריבונותו הלאומית בארצו, עם פיזורו בגלויות רבות, התכנס בתוך עצמו והפנה את כל מרצו וכוחותיו ליצירת עולמו הפנימי, עולם הרוח. התבוננות קלה על עולם היצירה הרוחני של עם ישראל מגלה שרוב אוצרות רוחו, יצירות ענקיות בשדה הרוח, החכמה והדעת, התפתחו והתברכו דווקא בזמן גלותו. מספר אחד שהנחיל משה לישראל, ספר התורה,⁸² אנוחנו עדים היום לעוצמה כזאת מפליאה בעולם הספרות התורנית היהודית - וזה מלבד שליטתו של עם ישראל בספרות העולמית, הכללית, המדעית וההומאנית - בממדים מדהימים ממש. ורובן ככולן של יצירות אלה יצר עם ישראל בעת היותו בגלות. הווי אומר: בגלות החליף עם ישראל את מולדתו בתורתו. כך המשיך והעמיק את חיותו כעם במישור הרוחני, בספירת-חיים שממעל להווייה הלאומית הארצית.

מהלכת אגדה על שושלת נכבדה של גדולי תורה, ראשי ישיבות וחכמי עולם, שאביה היה בעל בית חרושת מצלית. לימים ירד האיש מנכסיו, והמפעל כולו התמוטט. אמר אותו יהודי לעצמו: "ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מברך."⁸³ מעתה אינני מבקש דבר בעולם, אלך ואהיה חובש בית המדרש. התגלה האיש כשקדן עצום וכתלמיד חכם מופלג, שממנו נתברכה השושלת הנפלאה של גדולי ישראל בעולם התורה.⁸⁴

צא וראה: אילולא כשל האיש בעסקיו, איך היה מתעלה בתורה? אילולא התמוטט מפעלו, מאין היו יוצאים אותם גדולי תורה ענקי רוח?

כך הוא עם ישראל; "אל תשמחי איבתי לי כי נפלתי קמתי, כי אשב בחשך, ה' אור לי."⁸⁵ ויפה דרשו חז"ל "אילולא נפלתי - לא קמתי."⁸⁶ עצם הנפילה היא סיבה לתקומה חדשה וכיתר שאת. עצם הגלות של עם ישראל פתחה לפניו אפיקי יצירה חדשים.

⁷⁹ יש נג א; נב יד-טו.

⁸⁰ במ' כג כד.

⁸¹ מ' ה ז.

⁸² "לקח את ספר התורה הזה ושמתם אתו מצד ארון ברית ה' אלקיכם" וגו' - דב' לא כו.

⁸³ איוב א כא.

⁸⁴ כך מספרים על השושלת לבית סולובייצ'יק.

⁸⁵ מ' ז ח.

⁸⁶ ילקוט שמעוני, תהלים, רמז תרכח; שוחר טוב, תהלים ה א.

משולים חיי האומה הישראלית בגלות לאדם בעל מרץ, רכ-פעלים, שישן ושקע בתרדמה. באדם מצויות, כידוע, שתי מערכות של איברים: מערכת היצונית הכוללת את חמשת החושים, ידיים ורגליים; ומערכת פנימית הכוללת את מערכת העיכול, הנשימה, הזיכרון, הדמיון ועוד. בעת עירנותו של האדם פועלת ביתר שאת המערכת היצונית. בשעה זו האדם מלא חיים, תוסס, פועל ויוצר.

ואולם, בשעת השינה משתתקת המערכת היצונית, ואז המערכת הפנימית פועלת את פעולתה במשנה מרץ.

מעמד השינה באדם מכניס את כוחותיו פנימה. ההגיון לא יפעל, החושים לא יעבדו. לעומת זה הכוחות האחרים הפנימיים עובדים את עבודתם בודדות. הדמיון הולך בלא מפרע. לחכמי לב ולישרים המצויינים יגלו חלומות עליונים, מחזות רבי ערך ומראות ומרהיבי לב, העומדים למעלה מכל אפשרות מוחשית.⁸⁷

כיוצא בזה האומה הישראלית. הגלות אצלה הנה בחינת שינה, בחינת תרדמה. "אני ישנה", אבל "ולבי ער".⁸⁸

בתקופת הגלות פסקו כמעט כליל חיי הלאום הממלכתיים. מערכות גדולות, כמו שלטון עצמי, צבא, חקלאות ושאר המוסדות הממלכתיים הלאומיים, פסקו מן העם. במקום זה פעלו מערכות אחרות: עולם התורה והיצירה, הקדושה והיראה, התגבשו דפוסים לעבודת ה' ונבנו צורות חיים יהודיות מקוריות. בעיצומה של הגלות התחוללה תחייה נשמית רוחנית גדולה של האומה.

במובן מסוים שימשה הגלות עבור האומה כעין ניתוח אכזרי-רחמני.⁸⁹ מצד אחד סילקה את כל הסימפטומים של התחלואים החברתיים, משטר רקוב, עיוות הצדק והיושר, הסתאכות בטומאת העמים ובתרבותם, ומצד שני יצרה תנאים חדשים לפריחת חיים בריאים, נקיים מתערובת זרה ומקוריים בהווייתם היהודית הישראלית.

הגלות יצרה ריקבון של מציאות אחת, ואותו ריקבון עצמו אפשר נביטה וצמיחה של מציאות בריאה מחודשת.⁹⁰

אם נבוא למצות את העולה מן זה של ההיסטוריה היהודית על פי שני המאפיינים הללו, נוכל לומר שההיסטוריה הגלותית של עם ישראל מקבלת הבנה מחודשת ומשמעות מיוחדת במינה. דווקא הגלות, והצרות והסבל הכרוכים בה, הם הם הסיבה להישרדותה של האומה, להישארותה לנצח ולהפריית עולם נשמתה.

מובן מאליו שאין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ואין עם בעולם אשר לא יסתבך בחטאים ולא יתגאלו חייו. והנה מידת המשפט הנוהגת בעמים היא שכל עם שנתמלאה סאתו עובר ובטל מן העולם.⁹¹ אולם חסד עשה הקב"ה עם ישראל, שמידת משפט זו אינה נוהגת כלפיו.⁹² כחסדו המיר הקב"ה את הכיליון המוחלט בייסורים, ואת ההכחדה בסבל ובצרות.

⁸⁷ אג"ר, חלק א, עמ' קעז, בשינויים קלים.

⁸⁸ שה"ש ח ב. וראה כוזרי מ"ב, סעי' כד וסעי' לד.

⁸⁹ ראה הקדמת הרב קוק ל"שבת הארץ".

⁹⁰ ראה כוזרי מ"ד, סעי' כג, משל הגרגר הזרוע בארמה.

⁹¹ "אין הקב"ה נפרע מן האדם עד שתתמלא סאתו" - סוטה ט ע"א; "אין הקב"ה נפרע מאומה עד שתתמלא סאתה", שנה"א: בסאסאה בשלחה תריבנה (יש כז ח) ונא': כי לא שלם עון האמורי עד הנה (בר טו טז) - רש"י בר טו טז.

⁹² "לא עשה הא-ל עם ישראל כמו שעשה עם אויביו, ששפך חמתו ואבדם מן העולם, לישראל לא עשה כן, אלא כשהם חוטאים נפרע מהם במדה במדה" - פי"ד"ק על הפסוק בישעיה "בסאסאה בשלחה תריבנה", עיי"ש.

"הנה עיני ה' א-לקים בממלכה החטאה והשמדתי אותה מעל פני האדמה, אפס, כי לא השמיד אשמיד את בית יעקב נאם ה'".⁹³ וכאשר יחטאו לפני – אומר הקב"ה – אני ממתיק את דינם בגלות ובייסורים. "כי הנה אנכי מצוה והנעותי בכל הגוים את בית ישראל, כאשר ינוע בכברה ולא יפול צרור ארץ".⁹⁴

שלמה המלך עליו השלום אמר בחכמתו ברוח הקודש: "כי מי אשר יחבר אל כל החיים יש בטחון, כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת".⁹⁵ החיבור אל החיים מקנה ביטחון, מעניק נצחיות. מוטב לחיות אפילו חי כלב - בלית ברירה - אבל לחיות, מאשר להיות אריה – אבל פגר מובס. מוטב לה לאומה הישראלית להידלדל, לסבול צרות, גלות ונדודים, ולהישאר בעולם, מאשר להיעלם אחר כבוד ולא יהיה חי"ר זכר לה.

נמצא שהייסורים הבאים על אומות העולם מטרתם לכלות אותם,⁹⁶ ואילו הייסורים הבאים על ישראל מטרתם לזככם ולנקותם. "וישב מצרף ומטהר כסף וטהר את בני לוי וזקק אתם כזהב וכסף".⁹⁷ הקב"ה מעדיף להיפרע מישראל מעט מעט ולהשאירם בעולם, מאשר לצבור חובותיהם ולכלותם בבת אחת חס ושלום.

"משל למה הדבר דומה, לאדם שנושה משני בני אדם, אחד אוהבו ואחד שונאו. אוהבו - נפרע ממנו מעט מעט. שונאו - נפרע ממנו בבת אחת".⁹⁸ כך "הקב"ה נפרע מישראל מעט מעט, שלא ירבה עליהם הרע, שיצטרכו להיות מתמעטים חי"ר".⁹⁹ וזה מה שאומר הנביא עמוס:¹⁰⁰ "רק-אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה, על כן אפקד עליכם את כל עונותיכם".

יצא אפוא שהתורבנות שבאו על האומה הישראלית - הם הם הצלחתה, והצרות הגדולות - הן הן הסגולה לנצחיותה בעולם. הגליות, מעשי הטבח וההריגות - הן תחליף לאבדן טוטאלי, וכור היתוך זה מבטיח את קיומו הנצחי של העם.

אם לפי הפן הראשון בראיית ההיסטוריה היהודית,¹⁰¹ הנהגת עם ישראל בגלויות נראתה כולה בבחינת דין, פורענות חסרת הבנה, הנה לאור ההבנה המחודשת כפן השני, הנהגה זו כולה חסד, והיא מגלה את עומק הטוב הא-לוקי בהנהגתו את ישראל.

גורלו של ישראל העם כגורלו של ישראל האב. יעקב אמר במד שיחו:¹⁰² "לא שלותי"¹⁰³ ולא שקטתי¹⁰⁴ ולא נחתי¹⁰⁵ ויבא רגזי¹⁰⁶ אמר הקב"ה: אני עוסק להמליך את בנו במצרים, והוא אומר "למה הרעותם לי?!", הוא דהוא אמר:¹⁰⁷ "למה תאמר יעקב ותדבר ישראל, בסתרה דרכי מה' ומא-לקי משפטי יעבור".¹⁰⁸

93 עמ' ט ה.

94 שם שם ט.

95 קה' ט ד.

96 ראה תנחומא, נצבים, א, על הפסוק "הפוך רשעים ואינם".

97 מל' ג ג, וראה מהר"ל, נצח ישראל, פר' יד.

98 ע"ז ד ע"א, וראה שם כל הסוגיה.

99 רמח"ל, ידעת תבונות, מהדורת פרידלנדר, עמ' קלו.

100 עמ' ג ב.

101 לעיל, סעי' א.

102 ראה איוב ג כו, וראה בראשית רבה פד ג.

103 לא שלותי - מעשן.

104 ולא שקטתי - מלבן.

105 ולא נחתי - מדינה.

106 ויבא רגז - ברגזו של יוסף.

107 יש' מ כז.

108 בראשית רבה צא ו.

"אמר הקב"ה, כשאני דן את ישראל אין אני דן אותם כעובדי כוכבים... אלא אני נפרע מהן כפי¹⁰⁹ של תרגולת¹¹⁰... והיינו דכתיב: ¹¹¹ 'ואנכי אפדם והמה דברו עלי כזבים'... וכתיב: ¹¹² 'ואני יסרת, חזקתי ורועתם, ואלי יחשכו רע'." ¹¹³ הצרות - הן הפדיון, והייסורים - הם הישול והיזוק ורועות העם. זאת ועוד, ההתנתקות מן הארץ, מן הממלכה, מכל צורת החיים הלאומיים שהסתאבו, היא עצמה היוותה אפשרות חדשה של עריסה ורחנית, אפשרות חדשה של לידה נשמתית¹¹⁴ רבת תנופה ורבת היקפיות.

אם כן, לא בגלות אנחנו עוסקים אלא בלידה מחודשת, בהתהוות נשמתית בסגנון אחר שונה מזה שהורגלה אליו האומה בארץ.

חשוב כאן להעיר בדרך אגב, שאף על פי שהגלות היוותה מנוף ליצירה ורחנית גדולה, כל זה טוב בגבול ובשיעור נכון, ורק השם יתברך יודע את מידת הדברים ושיעורם. אבל ברור שעם כל היצירתיות שבגלות, אין היא יכולה להיות תחליף למקומו הטבעי של עם ישראל בארצו.¹¹⁵ אדרבה, בדרגה של התעלות ורחנית גבוהה, עם ישראל צריך למצוא את עצמו במקומו הטבעי בארץ הקודש, שם יחדש את רוחו הא-לוקית, את נבואתו ואת מהלך חייו הא-לוקיים במקדשו כקדם. זהו בהחלט האתגר המשיחי העתידי שאליו צופיות עינינו.

זכינו, לאור הבנה מחודשת זו במהותה של ההיסטוריה היהודית, ובעיקר זו הגלותית, שכל מהלך חייה של כנסת ישראל נמשך מעולם החסד והטוב. על כן איננו נזקקים לתירוצים על קושיות מביכות ביחס להיסטוריה היהודית כפי שהוצגו בפתח המאמר, כי באמצעות ראייה מחודשת זו הקושיות אינן עולות כלל, לפי עניות דעתנו.

ג. החידה

השאלות הנוקבות בהבנת מהותה של ההיסטוריה היהודית דומה שבאו אל פתרונו, או לפחות הוכחתה חיפוטן. אולם לב לבה של חידת ההיסטוריה היהודית טרם מוצה. בעיון שלפנינו ננסה לעמוד על טיבו של רעיון זה בקצרה.

חידת ההיסטוריה היהודית יכולה להיות מובנת יפה על פי התיאורים השופעים והמרתקים שבמגילת שיר השירים, באהבה הרו-סיטרית שבין הדוד לרעיה, במתח השורר ביניהם עקב אהבה עזה זו.

נתן את הרעת במתח הזה שבמגילה על שני גילויים, לכאורה סותרים זה את זה. מצד אחד - גלי אהבה שופעים, עתרת של חיבה והתרפקות דודים: "הנך יפה רעיתי"¹¹⁶ "הנך יפה דודי"¹¹⁷, "אני לדודי ודודי לי"¹¹⁸, "אני לדודי ועלי תשוקתו"¹¹⁹. הוא מקלס אותה, והיא מקלסת אותו.¹²⁰

¹⁰⁹ על יסוד הפס' באיוב ל כד: "אך לא בעי ישלח ידו, אם כפידו להן שועי". ועיין שם בהרחבה בגמ' ע"ז ד ע"א.

¹¹⁰ כדרך שהתרגילים מנקרים מעט מעט - רש"י שם.

¹¹¹ ה' ז יג.

¹¹² שם שם טו.

¹¹³ ע"ז ד ע"א בדילוגים.

¹¹⁴ ראה הרכ בר שאול, מצוה ולב, א, מאמר א: שתי לידות לאדם: לידת גוף ולידת נשמה.

¹¹⁵ ראה רש"י לשני הפסוקים האחרונים בשיר השירים.

¹¹⁶ שה"ש א טו.

¹¹⁷ שם שם טז.

¹¹⁸ שם ז ז.

¹¹⁹ שם ז יא.

¹²⁰ ראה תנחומא, תצוה ה.

ומצד שני - מצבים של ריחוק, של ניתוק, רגעים קשים של צער וכאב, של עצב ויגון: "הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה? איכה תרכיץ בצהרים? שלמה אהיה כעטיה על עדר הברך?"¹²¹ "על משכבי בלילות בקשתי את שאהבה נפשי, בקשתיו ולא מצאתיו".¹²² "אקומה נא ואסוככה בעיר, בשוקים וברחובות... את שאהבה נפשי ראינם?"¹²³

יש שהמתח ביניהם מגיע עד לניתוק של ממש כביכול. עקשנותה של הרעיה ועצלנותה המזוהה והבלתי מובנת, כמעט סיכנה לחלוטין את פרשת היחסים בין הדוד לרעיה.

בליל קר וסגריר, הדוד יפה העינים עייף הנדודים פוקד את ביתה של הרעיה. כולו ציפייה וחיכוך. שבע נדודים ותלאות. ראשו נמלא טל, קורצותיו רסיסי לילה. והנה הוא נוקש בלב ורטט על פתח הרעיה, מצפה לראותה. "פתחי לי אחותי רעיתי, יונתי תמתי".¹²⁴ והנה אבוי, רגש מצנן ומזהם תפס לפתע את הרעיה, עצלנות מזוהה תקפה עליה, והיא ממטירה בהמון תירוצים ואמתלאות מדוע קשה לה לקום לפתוח לדודה יפה העינים את פתח ביתה. "פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה? רחצתי את רגלי איככה אטנפם?"¹²⁵ נורא הדבר ומי יכילנו.

הדוד אכול אכזבה מרה, חנוק מפח נפש פונה לדרכו והולך לו. נקל להבין ההזדהוים קשים המתרוצצים במחנה, התחמצות לבכו על התחמקותה המטורפת של הרעיה. לפתע "נגנו אש הכיסופים, נתאבן החפץ האדיר, שותקו רגשות סוערים ונשתתקו חלומות גדולים".¹²⁶

אמנם לבסוף היא קמה. הבינה את השטות שעשתה, הושיטה ידה לפתוח דלת ביתה, אבל היא איחרה את המועד. "קמתי אני לפתח לדודי... דודי חמק עבר..."¹²⁷.

ואז נאלצה היא לשלם מחיר יקר על סרבנותה, עקשנותה ועצלנותה הבלתי מובנת. מבוהלת, מתרוצצת היא בחוצות בחרדה, "את שאהבה נפשי ראינם?"¹²⁸ אך לשוא. "ביקשתיהו ולא מצאתיהו, קראתיו ולא ענני".¹²⁹ התוצאה המרה אינה מאחרת לבא: "מצאני השמרים הסבבים בעיר, הכוני, פצעוני, נשאו את רדידי מעלי שמרי החמות".¹³⁰ אכולת ייאוש וחרדות מתחננת היא לפני עוברי אורח ומבקשת: "אם תמצאו את דודי מה תגידו לו שחולת אהבה אני..."¹³¹

פרשת מתח מסעירה זו שבין הדוד לרעיה, בעינה, היא פרשת המתח בין הדוד והרעיה האמיתיים - הקב"ה וכנסת ישראל. שיר השירים הוא רק משל, ואילו המציאות הממשית היא פרשת חייה של כנסת ישראל ומערכת קשריה עם דודה באהבה, אביה שבשמים.

שתי הפנים למתח שבין הדוד לרעיה שראינו לעיל, גילוי עונג ואהבה מחד, וגילוי צער וכאב מאידך, הם עצמם שתי הפנים של ההיסטוריה היהודית. תמציתו של שיר השירים היא תמצית חייה של כנסת ישראל.

רק כך מובנים לנו הניגודים התהומיים בפרשת חייה המסעירים של כנסת ישראל.

121 שה"ש א ו.

122

שם ג א.

123

שם שם ב-ג.

124

שם ה ב.

125

שם שם ג.

126

ראה יקול דודי דופק מאת הרב סולובייצ'יק, 'החמצת השעה'.

127

שה"ש ה ה.

128

שם ג ג.

129

שם ה ו.

130

שם שם ז.

131

שם שם ו.

מחד גיסא: "כי נער ישראל ואהבהו וממצרים קראתי לבני",¹³² "מרחוק זה נראה לי, ואהבת עולם אהבתיך",¹³³ "זכרתי לך חסד נעורייך, אהבת כלולתיך".¹³⁴
ומאידך גיסא: "אין נפשי אל העם הזה, שלח מעל פני ויצאר",¹³⁵ "נקעה נפשי מהם",¹³⁶ "ותקצר נפשי בהם".¹³⁷

מכאן הניגודים המתמיהים בנפשה של כנסת ישראל: "אין אתה יכול לעמוד על אופייה של אומה זו, נתבעין לעגל ונותנין, נתבעין למשכן ונותנין".¹³⁸ מחד - מסירות נפש לקב"ה שאין למעלה הימנה, "מה לך יוצא ליסקל? - על שמלתי את בני; מה לך יוצא לישוף? - על ששמרתי את השבת; מה לך יוצא ליהרג? - על שאכלתי מצה וכו'".¹³⁹ ומאידך - "אפרים כיונה פותה אין לב",¹⁴⁰ "אפרים בעמים הוא יתבולל".¹⁴¹

לכל אורך המגילה מתרחש מירוץ בלתי פוסק, מתח בלתי נלאה בין הדוד לרעיה, והכוח המניע שבו הוא האהבה העזה כמות, והיא היא כסופו של דבר הקובעת את אופיו של המתח כמשל, ואת אופייה של ההיסטוריה היהודית כמציאות.

"הצמאה - זו כנסת ישראל שצמאה ותאבה ליוצרה".¹⁴² אין לה בעולמה דבר מבלעדי קרבתו יתברך. "מי לי בשמים ועמך לא חפצתי בארץ, כלה שאר ולבבי, צור לבבי וחלקי, א-לקים לעולם".¹⁴³ וכל זה יונק מעוצמת האהבה: "מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה ונהרות לא ישטפוה".¹⁴⁴

במיצוי רב מתבטא מתח סוער זה שבין הדוד לרעיה, שבין הקב"ה לכנסת ישראל בפסוק הבא, בפשוטו ובמדרשו: "צרור המר, דודי לי, בין שדי ילין".¹⁴⁵ בפשוטו - מקרא זה מדבר על מצבי אושר, נועם ואהבה בין הדוד לרעיה. ואילו במדרשו - מבטא הוא את רגעי הכאב והצער, הריחוק והניתוק. כך דרשו חז"ל מקרא זה: "צרור המור - אף על פי שמיצר לי ומימר לי, דודי הוא בין שדי ילין".¹⁴⁶

המצבים של "מיצר ומימר לי", לא זו בלבד שאינם פוגעים באהבה ואינם מצננים אותה, אלא עוד הם מעצימים אותה, בחינת "נאמנים פצעי אוהב".¹⁴⁷ "אשר הפיתי בית מאהבי",¹⁴⁸ "המכות האלה גרמו לי להאהב לאבי שבשמים".¹⁴⁹

גשמת הקשר החי שבין הדוד לרעיה עומדת מעל כל מבחן של זמן, מקום ומאורע. "כי עזה כמות אהבה, קשה כשואל קנאה, רשפיה רשפי אש שלהבתיך".¹⁵⁰ האהבה והקנאה, הקירוב והריחוק, אחוזים

132	הו יא א.
133	יר לב ב.
134	שם ב ב.
135	שם טו א.
136	ראה יחזקאל, פרק כג.
137	זכ יא ת.
138	ירוש שקלים א א.
139	ויקרא רבה לב א.
140	חור ו יא.
141	שם שם ט.
142	ראה שם סנה' עו ע"ב, ד"ה דוה.
143	תה' עג כה-כו.
144	שה"ש ח ז.
145	שם א יג.
146	שבת פח ע"ב.
147	מש כז ו.
148	זכ יג ו.
149	ויקרא רבה לב א.
150	שה"ש ח ז.

וקשורים זה בזה ובונים זה את זה. הקנאה באה מתוך עיוזו האהבה, והאהבה האמיתית העמוקה מיילדת את הקנאה האמורה להגן עליה.

האהבה העזה המהולה בצער וכאב האופיינית לה כנסת ישראל, מתגלה לא אחת בפועל בפרקי חייה השונים, והיא, כנסת ישראל, נותנת לה ביטוי בסגנונות שונים בשפת השירה והאגדה. אחד הסגנונות הוא דיאלוג המצוי פעמים רבות בספרות ובשירה המתנהל בין הדוד לרעיה, בין כנסת ישראל לקב"ה. דיאלוג זה מגולל בתוכו גלי אהבה וצער המשתפכים זה לתוך זה.

לדוגמה, אחת הקינות לט' באב מנהג קהילות ספרדים ויוצאי תימן:

אמרה ציון מצאוני עונוי / לארץ אחרת יצאוני בני / ואם גברו פשעי והרביתי זדוני / איה חסדיך
הראשונים ה'...
ויאמר ה' התנחמי בגלותך / ואם בחטאתך החרבתי נווך / לטובה אזכרכי ושכתי את שבותך /
ויש תקוה לאחריתך.

דוגמה נוספת מתוך שיר ויכוח, בין כנסת ישראל עם דודה,¹⁵¹ הבנוי על פי סדר אלף בית, והוא משולב בכמה סידורים בסדר תיקון חצות:

הה זה אדוני כי בזיתי / ומשמים ארץ שעיר השכלתני / ביום קרה העדה בגד יעטני / ואשר ביתי
היה לברש שנים.
ידידות נפשי מה תתאוני / צדקך גם אהבתך לא נפלאת מני / לכן מיום גלותך נדדי אני / כצפור
נודדת עזבתי את ביתי.

למרות כל הצרות, הצער והכאב, כאמור, אין כנסת ישראל פורשת ח"ו מא-לוקיה. "האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שלישי..."¹⁵² "תשימנו חרפה לשכנינו לעג וקלס לסביבותינו... כל זאת באתנו ולא שכחנוך ולא שקרנו בבריתך... כי דכיתנו במקום תנים ותכס עלינו בצלמות, אם שכחנו שם א-לקינו ונפרש כפינו לא-ל זר, הלא א-לקים יחקר זאת, כי הוא ידע תעלמות לב."¹⁵³

"אמרו על אחד מן החסידים שהיה קם בלילה ואומר: א-לוקי, הרעבתני, ועירוס עזבתני, ובמחשכי הלילה הושבתני... אם תשרפני באש - לא אוסיף כי אם אהבה אותך ושמתה בך."¹⁵⁴ - וכיו"ב דבקוהה של כנסת ישראל באביה שבשמים.

לשואר הם כל הניסיונות והפיתויים מצד אומות העולם להדיח את כנסת ישראל מעל א-לוקיה, כמו שדרשו חז"ל על הפסוק: "שובי שובי השולמית, שובי שובי ונחזה בך."¹⁵⁵ עם כל טירופי החיים ומהומתם, כנסת ישראל שומרת אמונים עמוק כלבבה לאביה שבשמים. פעמיים כל יום באהבה אומרת: "שמע ישראל ה' א-לקינו ה' אחד."¹⁵⁶

151 מחברו הרב חיים כהן מארם צובה.

152 תה' פ' ו.

153 שם מד, פסוקים מלוקטים. עיין שם כל הפרק.

154 'חובת הלבבות', שער אהבת ה', פרק א.

155 שה"ש ז א; וראה שיר השירים רבה; אגרת תימן, הוצאת רבינוביץ, עמ' קלב-קלד.

156 דב' ו ד.

ו. פני ההיסטוריה לאן?

בפתח המאמר הצגנו את אחת השאלות הקשות ביחס לסכלו ההיסטורי של עם ישראל: עד מתי? לאן מוביל כל המהלך ההיסטורי? "אין הסברא רואה סוף הענינים להיכן הם מגיעים, מה רוצה האדון ב"ה בכריתיו, ולמה הוא מנהלם, ומה אחרית כל אלה?"¹⁵⁷ ובקיצור, מתי יהיה סוף לכל הצרות? התשובה לשאלה זו אינה פשוטה כל עיקר. היא קשורה בנושא רחב ידיים, חזון אחרית הימים וכל הכרוך בו, ואי אפשר לפטור את הדיון בו במאמר אחד, יהא רחב ככל שיהיה. גם אין ביכולת האדם לדעת חיזוי העתידות מדעתו אלא אם כן נביא הוא. כבר אמר המשורר:¹⁵⁸ "אתותינו לא ראינו, אין עוד נביא ולא אתנו יודע עד מה". והרמב"ם כתב בהלכות מלכים¹⁵⁹ ביחס לדברים שיתרחשו באחרית הימים בזה הלשון: "כל אלו הדברים וכיוצא בהם לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו. שדברים שתומין הן אצל הנביאים, גם החכמים אין להם קבלה בדברים אלו, אלא לפי הכרע הפסוקים, ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו".

וכמו שלא נדע איך יהיו הדברים, כך גם לא נדע אימתי יהיו. אבל אנחנו מאמינים ובטוחים בעה"י שיהיו.¹⁶⁰

ואולם, בהקשר עם הדיון הקצר כאן בחידת ההיסטוריה היהודית, נציין הערות אחדות בשאלת פני ההיסטוריה לאן, הנוגעות ישירות לענייננו.

1. מגמת ההתעלות - אחד היסודות שמלמדים אותנו חכמי עולם בהכנת המהלך ההיסטורי הכללי הוא מגמת ההתעלות הכללית המונחת ביסוד כל המהלך כולו.

אף שבמבט חיזוני איננו מבחינים במהות ההתעלות, ולפעמים אנו עדים אפילו לנסיגות וירידות נוראות, למרות זאת יש לדעת שאין נסיגות וירידות אלה קובעות בסופו של דבר את מגמתו הכללית של התהליך כולו.

חילופי המצב - של העליות והירידות - אפילו בעת ירידה גדולה, אין להם כי אם ערך של מילוי הירח ומיעוטו, או זוטו של ים ונסיגתו, או הנשימה הפנימית, המשיבה את הרוח אל תוכיותו של החי, והחיצוניות, הדוחפת אותו מתוכו, או העירות והשינה - שאף על פי שהם נראים כהפכים, מכל מקום, שניהם יחד הם מחוללי החיים השלמים.¹⁶¹

העולמות נבראו בדרך שיוכלו לעלות ממדרגתם [...] כי הלא לכך ירדו [...] בזמן השבירה, כדי שיעלו מעט מעט, עד שיחזור הכל למדרגה השלמה [...]. שמראש ימות עולם, הגלגל סובב רק לנקודה אחת, שהוא השלמות האחרון [...] שהוא בגאולה העתידה.¹⁶²

157 רמח"ל, ידעת תבונות, מהורות פרידלנדר, עמ' ב.

158 תהי' עד ט.

159 פרק יב, הלכה ב.

160 ראה הקדמת הרמב"ם לפרק חלק, י"ג עיקרי אמונה, ובעיקר היסוד הי"ב והיסוד הי"ג.

161 אורות הקודש, ח"ב, עמ' תקכא.

162 רמח"ל, קל"ח פתחי חכמה, פתח קלא ופתח ל.

השי"ת "שם קץ לחושך הזה של [ערכוב] הטוב והרע... וכבר גזר מראשית אחרית, אשר תכלינה כל אלה, וישאר יחודו מגולה, וטובת העולם קבועה לנצח נצחים. אם כן, כל יום ויום שעובר, נמצא העולם קרב יותר אל שלימותו".¹⁶³

"העליות והירידות - הן תדירות, במצב היחיד ובמצב העולם בכללו. ומכל מקום, התנועה בכללה היא תנועת עליה וביסוס".¹⁶⁴

"העליות הולכות בלא הרף... גם הירידות - עליות הנה בפנימיות".¹⁶⁵

2. עקירת יצה"ר מן העולם - יסוד שני חשוב לענייננו הוא עקירת יצר הרע מן העולם. כבר ראינו לעיל,¹⁶⁶ שחכמים רואים את שורש הרע בעולם בכוחו המכריע של היצר. לעתיד לבוא, אומרים חז"ל, ייעקר יצר הרע מן העולם, האדם יחזור אל שלמותו, וההיסטוריה תבוא אל תיקונה.

אמר להם הקב"ה לישראל: בעולם הזה, על ידי יצר הרע אתם פורשים מן המצוות, לעתיד לבוא אני עוקרו מכם, שנא':¹⁶⁷ "ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחקי תלכו".¹⁶⁸

אם בעוה"ז ישראל מסתבכין בעבירות בעטיו של היצר, והצרות והגלויות תוכפות עליהם, הרי לעתיד לבא מובטח לנו שישאל יעשו תשובה ונסו יגון ואנחה.

כבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותם ומיד הם נגאלין, שנא':¹⁶⁹ "והיה כי יבאו עליך כל הדברים... ושבת עד ה' א-לקיך... ושב ה' א-לקיך את שבותך, ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' א-לקיך שמה".¹⁷⁰

3. תקופה של צירוף וליבון - סימומו של המהלך ההיסטורי יהיה פרק של צירוף וליבון. "והבאתי את השלשית באש וצרפתים כצרף את הכסף ובהנתים כבחן את הזהב" וגו',¹⁷¹ "ומן המשכילים יכשלו לצרוף בהם, ולברר וללבן עד עת קץ, כי עוד למועד",¹⁷² "יתבררו ויתלבנו ויצרפו רבים, והרשיעו רשעים, ולא יבינו כל רשעים, והמשכילים יבינו".¹⁷³

מי שהיה חזק באמונתו, עמד בניסיון וקידש שם שמים בכל הליכותיו על אף כל הקשיים והצרות, יבוא ויטול שכרו. ומי שפשע ומרד ולא חזר בתשובה, יבוא על עונשו. "עתידה בת קול להיות מפורצת בראש ההרים, ואומרת: כל מי שפעל עם אל יבוא ויטול שכרו, שנא':¹⁷⁴ 'כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל א-ל'".¹⁷⁵

¹⁶³ ידעת תבונות, עמ' לט-מ.

¹⁶⁴ 'אורות הקודש', ח"ב, עמ' תקכא.

¹⁶⁵ שם, עמ' תקטו.

¹⁶⁶ לעיל, ראש פרק ג.

¹⁶⁷ יח' לו כו.

¹⁶⁸ במדבר רבה יז ו; וראה סוכה נב ע"א ועוד.

¹⁶⁹ דב' ל א-ג.

¹⁷⁰ רמב"ם, הל' תשובה ז ה.

¹⁷¹ זכ' יג ט.

¹⁷² דנ' יא לה.

¹⁷³ שם יב י. וראה פ"י המשניות לרמב"ם, סוף מס' ברכות, בביאור הפסוק "עת לעשות לה' הפרו תורתך".

¹⁷⁴ במ' כג כג.

¹⁷⁵ ויקרא רבה כז ב.

ישעיה הנביא חותם את נבואותיו בפסוקי הנחמה הבאים: "שמחו את ירושלים וגילו כה כל אהביה, שישו אתה משובש כל המתאבלים עליה".¹⁷⁶

ולעומתם, אלה שאינם כואבים את כאבה של ירושלים ואינם מתאבלים על שוממותה, עליהם נא: "ויצאו וראו כפגרי האנשים הפשעים כי, כי תולעתם לא תמות, ואשם לא תכבה, והיו דראון לכל בשר".¹⁷⁷

כדי לעבור בהצלחה פרק זמן קשה זה של צירוף, ברור וליבון, ממליצים חז"ל את ההמלצה הזאת: "מה יעשה אדם וינצל מחבלו של משיח? יעסוק בתורה ובגמילות חסדים".¹⁷⁸

4. אין עוד גלות אחר הגאולה הנוכחית – בשורה גדולה משרים לנו חכמי אמת שבדורנו, שאין עוד גלות אחר הגאולה הנוכחית. זוהי בשורה מעודדת ומשמחת. סוף סוף אנחנו יודעים איפה אנחנו עומדים במסע הארוך והמפרך של ההיסטוריה. ברור שטרם תמו כל הקשיים, ואדרבה, לקראת הסוף – כפי שכל המקורות ביהדות מעידים – יתגברו הקשיים ויחריפו, אבל, לפחות יודעים אנחנו שזה הסוף. החרפת הקשיים היא בבחינת השתלהבות נר טרם דעיכתו. כך הרע, לפני שייכחד כליל, מנסה בשארית כוחותיו להגביר את שלהבתו. אבל אור הקודש מנצנץ באופק, השחר עולה, והגאולה השלמה תלך ותגבר בעה"י.

מאמין הוא העם כולו, שאין גלות עוד אחרי הגאולה ההולכת ומתחלת שלפנינו, ואמונתו העמוקה הזאת היא בעצמה רז קיומו היא. אחר¹⁷⁹ המגרעות הרכות, שאנו רואים בדרכי חיינו הכלליים בדורנו בכלל, ובארץ ישראל בפרט – הננו מוכרחים להרגיש שאנו נולדים מחדש. מתחית המדרגה הננו הולכים ונוצרים עוד הפעם כימי קדם. כל הרכוש הרוחני של העבר הולך ונבלע לכאורה במקורו, ויוצא הוא בפנים חדשות... הננו קרואים לעולם חדש מלא זוהר עלינו, לתקופה חדשה שתעלה בחסנה על כל התקופות גדולות-הערך שקדמו לה.¹⁸⁰

כך מבשר לנו רואה האורות הגדול, מרן הרב קוק זצ"ל, אשר אין עוד כמוהו שראה את תקופתנו כאורית זוהרים, מעודדים ומנחמים, למרות כל הצללים והמחשכים.

תלמיד חבר של מרן הרב זצ"ל, הגאון הרב יעקב משה חרל"פ זצ"ל, כותב אף הוא בצורה נחרצת: "הדבר ברור כשמש בצהרים, שחורבן שלישי לא יהיה עוד, ומדינת ישראל שקמה לתחייה, כל תמוט לעולם ועד".¹⁸¹

גאון ישראל ומאורו, מרן החפץ חיים זצ"ל, כותב כך:

כאשר יבוא הזמן של הגאולה, לא יתאחר כלל, והוא כמו שאמר הכתוב:¹⁸² "מי אלה כעב תעופינה", ר"ל כמו הענן שהוא רץ כמהרה... ועצם ענין האיחוד [הנראה לנגד עינינו] התשובה פשוטה... כי הוצרך כל העולם להתכרר ולבוא הכל תחת רשותו של הקב"ה ומלך המשיח... ע"כ הוכרח הדבר להמשך זמן רב...

176 יש סו י.

177 שם שם כד; וראה מעייני הישועה לרב חרל"פ, עמ' רכו.

178 סנהדרין צח ע"ב.

179 במובן של 'למרות'.

180 אורות, עמ' עז, פר כו.

181 מי מרום, ח"ו, מעייני הישועה, עמ' רכו.

182 יש ס ת.

יותר מזה [סיבה נוספת לאריכות], כי הגאולות הקודמות לא היו אלא לזמן... אבל הגאולה האחרונה הזו היא אחרית כל הגלויות ולא תהיה עוד שום גלות אחריה, ולכן הוכרחו לתקן כל הקלקולים שהיו לישראל, מיום היותם לגוי, ובאריכות הגלות יתוקן הכל. וגם הגלות הוא צירוף גדול לברר הרע מן הטוב וכמאמר הכתוב בדניאל בסופו, יתבררו ויתלבנו ויצרפו רבים וגו', ולכל זה צריך זמן רב.¹⁸³

והרב יהודה ליב צירלסון זצ"ל, בספרו 'תורה ומלוכה', כתב: "אין לנו לגור מפני הקשיים העומדים על דרכנו¹⁸⁴... אל לנו לאבד בידים שעה מלאה סוד עולמים כזו... נלך נא לבטח דרכנו באמונה שלימה, כי קו האור החודר בשעה זו אלינו, דרך הערפל, יהיה לאור עולם".¹⁸⁵ והרב חיים דוד הלוי זצ"ל כתב בספרו 'מקור חיים'¹⁸⁶ כך: "כשם שמלכות החשמונאים צמחה מתוך קנאה לתורת ה' וקיום מצוותיו – כך גאולת ישראל העתידה תבוא כולה בזכות התורה, ולכן לא יחזור יותר לגלות לעולם".

מתוך דברי עידוד ונחם אלה בהארת המציאות ההיסטורית של ימינו נמצאנו למדים, שהגאולה ההולכת ומתחילה בימינו, פותחת פרק חדש בתולדות ישראל, פרק הזמן הגדול של שחרור מכבלי היצר, פרק הזמן שבו המתח ההיסטורי הקשה והאכזרי הנפתל והמסוכך של עם ישראל מתקרב אל קצו. חובתנו להיאזר בסבלנות, להיות חמושי גבורה, להאמין שאנו מתקרבים אל סוף המסע המפרך. כשם שעמדנו איתנים בשלבי המסע הקשים והמפרכים, כך צריכים אנו לאזור כוח ולהמשיך במאמץ ולהחזיק מעמד. אסור לנו להיות קצרי רוח. עלינו לשאוב עוז ותעצומות מדברי חכמינו הקדושים והטהורים, לשאוב הרבה כוחות, להמשיך להיות איתנים, ולא להישבר חלילה לפני סיום המסע.

אין ספק, לקראת הסיום המסע נעשה קשה יותר, מפרך יותר, כי נוצלו כבר כל הכוחות, מוצו כל אפשרויות הסבל. אבל דווקא עצם הידיעה שעומדים אנתנו לקראת סיום המרוץ, צריכה לנסוך בנו הרבה תקווה, הרבה שמחה, הרבה אושר, הרבה ביטחון, לאור כוח העמידה שגילינו עד כה.

אשרי מחכה ויגיע ויראה עלות אורך / ויבקעו עליו שחורץ / לראות בטובת בחירך ולעלות בשמחתך / בשוכך אלי קדמת נעורך.¹⁸⁷

יזכנו השי"ת ברחמי לחזות קץ הפלאות עין בעין, ותחזינה עינינו בשוכך לציון ברחמים אכי"ר.

¹⁸³ מאמר 'צפית לישועה', בהוצאת 'תורה ודעת', עמ' 19.

¹⁸⁴ עיין במקור שלפנינו. שם הובאו הדברים, וראה על אילו קשיים הוא מדבר שם.

¹⁸⁵ הדברים הובאו בסידורו של הרב יעקב אריאל שליט"א ליום העצמאות, 'גואל ישראל', מיסודו של הרב משה צבי גריה זצ"ל, עמ' 19.

¹⁸⁶ חלק ד, עמ' 338, הע' 24, וראה שם מקורות שהוא מתבסס עליהם.

¹⁸⁷ שירי ריה"ל, 'ציון הלא תשאל'.